MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLA SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA UCHLAMCHI HAMKORLIKNING AHAMIYATI

Alimuhamedova Umida Mirazimdjonovna
Nordik Xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bola shaxsini shakllantirishda oila, maktabgacha ta’lim muassasasi va jamiyat o‘rtasidagi uchlamchi hamkorlikning nazariy-metodologik asoslari, mohiyati va amaliy ahamiyati tahlil etilgan. Uchlamchi hamkorlik modelining bolaning kognitiv, emotsional-irodaviy va ijtimoiy-axloqiy rivojlanishiga ta’siri o‘rganilgan. Hamkorlikning samarali shakllari, uni amalga oshirishdagi muammolar va yechimlar ilmiy asosda bayon etilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, uchlamchi hamkorlik mexanizmlarining izchil tatbiqi bola shaxsini yaxlit va uyg‘un tarzda shakllantirishning muhim shartlaridan biridir.

Kalit so‘zlar: uchlamchi hamkorlik, maktabgacha ta’lim, bola shaxsi, oila, jamiyat, ijtimoiylashuv, shaxs shakllanishi, kompetentlik, pedagogik hamkorlik, ta’lim muhiti.

Zamonaviy ta’lim tizimida maktabgacha yoshdagi bolaning shaxsini shakllantirishga nisbatan tizimli va kompleks yondashuv tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bola shaxsini rivojlantirishda faqat bitta institut yoki sub’ektning sa’y-harakatlari yetarli emas — bu jarayonga oila, ta’lim muassasasi va keng jamiyat tarkibini birlashtiruvchi uchlamchi hamkorlik mexanizmi talab etiladi. Ushbu yondashuv jahon pedagogika fanida "triad" yoki "triple partnership" (uchlamchi hamkorlik) tushunchasi ostida keng tadqiq etilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sohasidagi islohotlarning ustuvor yo‘nalishlarida bolaning yaxlit shaxsiy rivojlanishini ta’minlash, ta’lim muassasalari va oilaning hamkorligini mustahkamlash hamda mahalla institutining ta’lim-tarbiya jarayonidagi rolini kuchaytirish

masalalari alohida o‘rin tutadi. "Ta’lim to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining yangi tahriri, Maktabgacha ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi va tegishli davlat dasturlari uchlamchi hamkorlikning huquqiy-me’yoriy asoslarini belgilaydi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, maktabgacha ta’limda uchlamchi hamkorlikning nazariy asoslari hali to‘liq ishlab chiqilmagan, amaliyotda esa oila, maktabgacha ta’lim muassasasi va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar ko‘pincha stixiyali tarzda shakllanadi. Ushbu muammoni ilmiy jihatdan tadqiq etish va samarali modellar ishlab chiqish pedagogika fanining dolzarb vazifasi hisoblanadi.

1. Uchlamchi hamkorlikning nazariy asoslari

"Uchlamchi hamkorlik" tushunchasi pedagogika faniga L.Vыgotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi, U.Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi va J.Epsteinning oila-maktab-jamiyat hamkorligi modeli asosida kirib kelgan. Bronfenbrenner (1979) bolaning rivojlanishini mikro-, mezo-, ekzo- va makrotizimlar o‘zaro ta’sirida ko‘rib, oila, ta’lim muassasasi va jamiyatni mezotizimning asosiy elementlari sifatida tavsiflagan. Epsteinning olti turli hamkorlik modeli esa ushbu uchta sub’ektning hamkorligi uchun tizimli asos yaratgan.

Mazkur nazariyalar asosida uchlamchi hamkorlikni quyidagicha ta’riflash mumkin: oila, maktabgacha ta’lim muassasasi va jamiyatning bolaning har tomonlama rivojlanishi maqsadida muntazam, maqsadli va teng huquqli hamkorlik asosida olib boradigan birlashtirilgan pedagogik faoliyati. Bu ta’rifda uchta muhim xususiyat ajralib turadi: birinchidan, jarayonning muntazamligi va maqsadliligi; ikkinchidan, sub’ektlarning teng huquqliligi va mas’uliyati; uchinchidan, faoliyatning bolaning rivojlanishiga qaratilganligi.

2. Uchlamchi hamkorlikning tarkibiy modeli

Uchlamchi hamkorlik modelining uchta asosiy sub’ekti quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi:

Oila — bolaning birlamchi ijtimoiylashuv muhiti sifatida shaxs shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. A.Makarenko, V.Suxomlinskiy va zamonaviy tadqiqotchilar (T.Lisina, I.Zimnyaya)ning ishlari shuni ko‘rsatadiki, oiladagi muhit, ota-onaning tarbiyaviy kompetentligi va oila-ta’lim muassasasi o‘rtasidagi o‘zaro ishonch munosabatlari bolaning emotsional barqarorligi va kognitiv rivojlanishiga bevosita ta’sir etadi. Oila hamkorlikning bosh subyekti sifatida bolani bilish, uni to‘g‘ri tushunish va pedagogik jihatdan savodli yondashuv ko‘nikmalarini egallashi zarur.

Maktabgacha ta’lim muassasasi — professional pedagogik jarayon tashkilotchisi va koordinatori sifatida hamkorlikni rejalashtirish, oila va jamiyat bilan aloqalarni tashkil etish hamda bolaning umumiy rivojlanish dasturini amalga oshirishda markaziy o‘rinni egallaydi. MTM pedagoglari hamkorlik sub’ektlarini birlashtiruvchi "ko‘prik" vazifasini bajaradi.

Jamiyat (mahalla, nodavlat tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari, davlat idoralari) — bolaning keng ijtimoiy rivojlanishini ta’minlovchi muhit sifatida hamkorlikka resurslar, imkoniyatlar va tashkiliy qo‘llab-quvvatlash bilan hissa qo‘shadi. O‘zbek mahallasi an’anaviy tarbiyaviy institutning zamonaviy funksiyalarini bajarishda alohida ahamiyatga ega.

3. Uchlamchi hamkorlikning bola shaxsiga ta’siri

Ilmiy tadqiqotlar (Epstein, 2001; Sanders, 2008; Fantuzzo et al., 2004) shuni tasdiqlaydi: oila, ta’lim muassasasi va jamiyat o‘rtasidagi izchil hamkorlik bolaning quyidagi rivojlanish ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi:

Kognitiv rivojlanish sohasida uchlamchi hamkorlik bolaning bilish faoliyatini faollashtiradi, nutq rivojlanishini tezlashtiradi va ijodiy tafakkur qobiliyatlarini shakllantiradi. Oilada mustahkamlangan bilimlar MTMda yanada chuqurroq o‘zlashtiriladi va jamiyat muhitida amaliy tatbiq etiladi.

Emotsional-irodaviy soha nuqtai nazaridan uchlamchi hamkorlik bolada psixologik xavfsizlik hissini mustahkamlaydi, stress omillariga nisbatan bardoshlilikni oshiradi va o‘z-o‘zini tartibga solish qobiliyatini rivojlantiradi. Tadqiqotlar ota-onalarning ta’lim jarayoniga jalb etilishi darajasi va bolaning emotsional barqarorligi o‘rtasida yuqori korrelyatsiya (r=0,72) mavjudligini ko‘rsatgan.

Ijtimoiy-axloqiy rivojlanishda uchlamchi hamkorlik bolada hamkorlik, o‘zaro hurmat, vatanparvarlik va milliy qadriyatlarga sodiqlik kabi fazilatlarning shakllanishiga zamin yaratadi. Bu

ayniqsa O‘zbekiston sharoitida, bola shaxsini an’anaviy va zamonaviy qadriyatlar birligida tarbiyalash masalasida muhim ahamiyat kasb etadi.

4. Hamkorlikni amalga oshirishning samarali shakllari va muammolari

Amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, uchlamchi hamkorlikning quyidagi shakllari yuqori samaradorlikni ta’minlaydi: oilaviy-pedagogik maslahat klublari; birgalikdagi loyiha faoliyati; raqamli platformalar orqali doimiy muloqot; ochiq dars va tadbirlar; hamkorlikdagi sog‘lomlashtirish va madaniy-ma’rifiy chora-tadbirlar; mahalla tarbiyaviy kengashlari.

Shu bilan birga, uchlamchi hamkorlikni amalga oshirishda bir qator muammolar mavjud: ota-onalarning pedagogik savodxonligi yetarli emasligi; hamkorlik subyektlari o‘rtasidagi maqsad va ustuvorliklarning mos kelmasligi; moliyaviy va tashkiliy resurslarning cheklanganligi; raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari tafovuti. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun tizimli yondashuv, barcha sub’ektlarning motivatsiyasini oshirish va hamkorlikni me’yoriy-huquqiy jihatdan mustahkamlash talab etiladi.

XULOSA. Maktabgacha yoshdagi bola shaxsini har tomonlama shakllantirishda uchlamchi hamkorlik oila, maktabgacha ta’lim muassasasi va jamiyatning integrasiyalashgan pedagogik ta’siri zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim va ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi globallashuv, axborot oqimining kuchayishi hamda ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi sharoitida bolaning sog‘lom ma’naviy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlash faqatgina birgina ta’lim muassasasi zimmasiga yuklatilishi mumkin emas. Shu sababli bola tarbiyasida oila, ta’lim muassasasi va mahalla-jamoatchilik tizimining uzviy hamkorligini yo‘lga qo‘yish dolzarb pedagogik ehtiyoj sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, uchlamchi hamkorlik bolaning kognitiv, emotsional-irodaviy, kommunikativ hamda ijtimoiy-axloqiy rivojlanishini kompleks tarzda ta’minlashning samarali mexanizmi hisoblanadi. Bola shaxsida mustaqil fikrlash, muloqotga kirishuvchanlik, ijtimoiy moslashuvchanlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat kabi sifatlarni shakllantirishda mazkur hamkorlik tizimi muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, oiladagi tarbiyaviy muhit bilan maktabgacha ta’lim muassasasidagi pedagogik faoliyatning uyg‘unligi bolada barqaror xulq-atvor me’yorlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, uchlamchi hamkorlikning samaradorligi, avvalo, hamkor sub’ektlar o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, maqsadlar birligi, muntazam muloqot va mas’uliyatning teng taqsimlanishiga bog‘liqdir. Ota-onalarning ta’lim jarayonidagi faol ishtiroki, pedagoglarning ochiq kommunikativ yondashuvi hamda jamoatchilikning qo‘llab-quvvatlovchi pozitsiyasi bola manfaatlarini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, hamkorlikni faqat tadbirlar doirasida emas, balki uzluksiz pedagogik jarayon sifatida tashkil etish zarurligi asoslandi.

Shuningdek, O‘zbekiston sharoitida mahalla institutining imkoniyatlari va tarbiyaviy salohiyati yuqori ekanligi tadqiqot davomida o‘z tasdig‘ini topdi. Mahalla fuqarolar yig‘inlari, nuroniylar, xotin-qizlar faollari va yoshlar yetakchilari orqali bolalarning ijtimoiylashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatish mumkinligi aniqlandi. Shu jihatdan mahallani uchlamchi hamkorlikning faol va resursli sub’ekti sifatida jalb etish strategik ahamiyat kasb etadi. Bu esa milliy qadriyatlar, an’analar va ma’naviy merosni bolalar ongiga singdirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar va zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalarining uchlamchi hamkorlikni tashkil etishdagi o‘rni ham muhim ekanligi aniqlandi. Elektron platformalar, mobil ilovalar, onlayn maslahatlar va virtual muloqot shakllari orqali ota-onalar hamda pedagoglar o‘rtasidagi aloqalarni yanada tezkor, samarali va uzluksiz tashkil etish imkoniyati kengaymoqda. Ayniqsa, masofaviy pedagogik maslahatlar va raqamli monitoring tizimlari bolaning rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, uchlamchi hamkorlik tizimi maktabgacha ta’lim sifatini oshirish, bolalarning barkamol shaxs sifatida shakllanishini ta’minlash hamda ijtimoiy-pedagogik muammolarni bartaraf etishda muhim amaliy ahamiyatga ega. Mazkur yondashuvni takomillashtirish uchun pedagoglarning kommunikativ va hamkorlik kompetensiyalarini rivojlantirish, ota-onalar pedagogik madaniyatini oshirish hamda mahalla bilan hamkorlikning institutsional mexanizmlarini mustahkamlash zarur.

Ushbu tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim muassasalarida samarali hamkorlik dasturlarini ishlab chiqish, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirish, shuningdek, davlatning ta’lim siyosatini yanada rivojlantirishda muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, kelgusida uchlamchi hamkorlikning innovatsion modellari, xorijiy tajribalar va raqamli pedagogik platformalar imkoniyatlarini chuqur o‘rganish istiqbolli ilmiy yo‘nalishlardan biri sifatida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni (yangi tahriri). — Toshkent, 2020.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Maktabgacha ta’lim va tarbiya tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-6124-sonli Farmoni. - Toshkent, 2020.

3. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. — Cambridge: Harvard University Press, 1979. — 330 p.

4. Epstein J.L. School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools. — Boulder: Westview Press, 2001. — 620 p.

5. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978. — 159 p.

6. Sanders M.G. The role of «community» in comprehensive school, family, and community partnership programs // The Elementary School Journal. — 2001. — Vol. 102. — P. 19–34.

7. Fantuzzo J., Tighe E., Childs S. Family Involvement Questionnaire: A multivariate assessment of family participation in early childhood education // Journal of Educational Psychology. — 2004. — Vol. 92. — P. 367–376.

8. Makarenko A.S. Ota-onalar uchun kitob. — Toshkent: O‘qituvchi, 1986. — 400 b.

9. Suxomlinskiy V.A. Yurakni bolaga bag‘ishlayman. — Toshkent: O‘qituvchi, 1978. - 288 b.

10. Xasanov A.X., Nishonova S.T. Maktabgacha ta’limda oila va muassasa hamkorligi. — Toshkent: TDPU, 2022. — 180 b.

11. Toshmatova M.I. Bolalarni ijtimoiylashtirish jarayonida mahalla institutining roli // Pedagogika fanlari jurnali. — 2023. — №3. — B. 45–52.

12. Jumayev M.E. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy kompetentlikni shakllantirish. — Toshkent: Fan, 2021. — 156 b.

2-shu’ba: